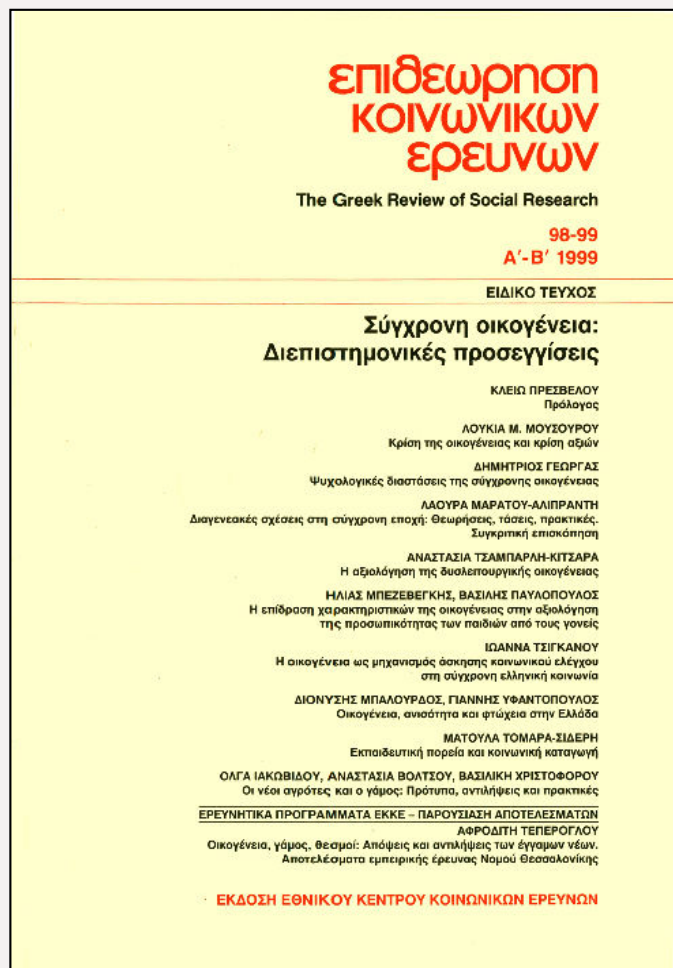

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τομ. 98, 1999

Η οικογένεια ως μηχανισμός άσκησης κοινωνικού ελέγχου στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία

Τσίγκανου Ιωάννα ΕΚΚΕ
<http://dx.doi.org/10.12681/grsr.745>

Copyright © 1999 Ιωάννα Τσίγκανου

To cite this article:

Τσίγκανου, Ι. (1999). Η οικογένεια ως μηχανισμός άσκησης κοινωνικού ελέγχου στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98(98-99), 121-136. doi:<http://dx.doi.org/10.12681/grsr.745>

Ιωάννα Τσίγκανου*

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΩΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο κείμενο που ακολουθεί υποστηρίζεται η άποψη ότι ο θεσμός της οικογένειας ως μηχανισμός άσκησης του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων διατηρεί τον πρωτογενή, τυπικό του χαρακτήρα. Η κοινωνικοϊστορική ενδυνάμωση των κρατικών θεσμών στη χώρα μας, όχι μόνο δεν υποκατέστησε τις πρωτογενείς λειτουργίες του θεσμού της οικογένειας, αλλά σταδιακά οδήγησε στην αλλοίωση του περιεχομένου του δημόσιου βίου και στην αλλοτρίωση του περιεχομένου της ιδιωτικής ζωής.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συζήτηση που ακολουθεί εντάσσεται στο πλαίσιο του γενικότερου προβληματισμού που αναβίωσε με την κατάρρευση του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας και τη μαζική απόσυρση των κρατικών παρεμβατικών στρατηγικών, για τα όρια της «δράσης» του κράτους και τον «τυπικό» ή «άτυπο» χαρακτήρα συγκεκριμένων μηχανισμών άσκησης κοινωνικού ελέγχου και κοινωνικής προστασίας.¹ Στη βάση της κοινωνικοϊστορικής προσέγγισης, και με επιχειρήματα που αντλούνται από το ιδιαίτερο επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας του εγκλήματος, υποστηρίζεται η άποψη ότι ο θεσμός της οικογένειας ως μηχανισμός άσκησης του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων διατηρεί τον πρωτογενή, τυπικό του χαρακτήρα. Η θέσπιση και εφαρμογή συγκε-

---

* Ερευνήτρια ΕΚΚΕ.

1. Βλ., σχετικά, το συλλογικό τόμο Π. Γετίμης - Δ. Γράβαρης, 1993, *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα, Θεμέλιο.

κριμένων ρυθμιστικών της κοινωνικής συμβίωσης κανόνων δικαίου αποδεικνύει ότι η κοινωνικοϊστορική ενδυνάμωση της λειτουργίας των κρατικών θεσμών στη χώρα μας, αντί να αντικαταστήσει ή υποκαταστήσει τις λειτουργίες του θεσμού της οικογένειας, οδήγησε στη σταδιακή εξάπλωση της αλλοίωσης του περιεχομένου του δημόσιου βίου και στην αλλοτρίωση του περιεχομένου της ιδιωτικής ζωής.²

Οι παραπάνω ισχυρισμοί αποδεικνύονται με την προσφυγή σε περιοριστική ή και ενδεικτική, έστω, αναφορά ενός ελάχιστου αριθμού διατάξεων νομοθετικών κειμένων κανονιστικού-ρυθμιστικού περιεχομένου, των οποίων η *εγγενής εμβέλεια* εντείνεται στο πλαίσιο της υφιστάμενης πολυνομίας και του πλέγματος των δικαιοδοτικών διαδράσεων της πολιτείας. Ως γνωστόν, οι παράγραφοι των νόμων δεν δημιουργούνται ούτε λειτουργούν αυτόματα και αυτόνομα. Συνήθως σχετίζονται ή συνδυάζονται με προγενέστερα και σύγχρονα ομόλογα νομοθετικά κείμενα, τον καταστατικό χάρτη της πολιτείας και το περιεχόμενο διεθνών νομοθετικών κειμένων που έχουν επικυρωθεί και ισχύουν ως νόμοι του κράτους.

Η συζήτηση που ακολουθεί, λοιπόν, επικεντρώνεται στην κατανόηση του σκοπού θέσπισης συγκεκριμένων νομικών κανόνων, της σημασίας του περιεχομένου τους και της ισχύος, ή, διαφορετικά, της δύναμης της εφαρμογής διατάξεων, όπως, για παράδειγμα, το άρθρο 360 ή το άρθρο 409 του Ποινικού μας Κώδικα που ορίζουν ότι:

*«Όποιος, ενώ έχει υποχρέωση εποπτείας ανηλίκου νεότερου από δεκαεπτά ετών, παραλείπει να τον παρεμποδίσει από την τέλεση αξιόποινης πράξης... τιμωρείται με φυλάκιση... Η ποινή ... επιτείνεται ... αν υπαίτιοι της παράλειψης έγιναν γονείς, επίτροποι ή κηδεμόνες υπό την υπεύθυνη επιμέλεια των οποίων έχει τεθεί ο ανήλικος...».*³ Παρόμοια είναι η αντιμετώπιση όποιου *«...παραλείπει να εμποδίσει από την επαιτεία ή την αλητεία πρόσωπα που έχει στην επιμέλειά του ή που βρίσκονται σε σχέση εξάρτησης από "αυτόν" ...».*⁴

2. Βλ., σχετικά, E. Zaretsky, 1986, «The Place of the Family in the Origins of the Welfare State», στο D. Held et al. (eds), *States and Societies*, Oxford, Blackwell, σ. 290-305.

3. Άρθρο 360 ΠΚ (έκδοση 1995), που είναι σχετικό με το 349ΠΚ (περί μαστροπίας) και τα άρθρα 1502 επ. ΑΚ που διέπουν τις σχέσεις, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ανάμεσα σε γονείς και παιδιά.

4. Άρθρο 409ΠΚ (έκδοση 1995), που εμμένει με αυτόν τον τρόπο στις επιταγές που διατυπώνονται στα νομοθετικά κείμενα για την πάταξη της επαιτείας και της αλητείας από τα πρώτα ήδη έτη της ίδρυσης του Νέου Ελληνικού Κράτους (και ειδικότερα το άρθρο 662 του ΠΝ 1834 και σχετικά διατάγματα, νόμους και εγκυκλίους, όπως αυτά λεπτομερώς αναλύονται στο Μ. Μαυρή, 1996, *Επαιτεία και αλητεία στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, σσ. 166 επ. και 267 επ.).

Η κατανόηση της σημασίας και των αποτελεσμάτων θέσπισης των παραπάνω διατάξεων του σύγχρονου ελληνικού δικαίου για το υπό διαπραγμάτευση θέμα προϋποθέτει μια σωστή βάση διαλογισμού για τα διαπλεκόμενα εννοιολογικά και επιστημολογικά ζητήματα που ανακύπτουν. Όπως συχνά αναφέρεται, οι σωστές απαντήσεις προϋποθέτουν σωστές ερωτήσεις. Έχει υποστηριχθεί ότι ο σωστός τρόπος κατανόησης των νομικών εννοιολογήσεων δεν εξαντλείται στην αναζήτηση της νομικής έννοιας των όρων, αλλά περιλαμβάνει κυρίως τη λειτουργική νοηματοδότησή τους στο πλαίσιο του κανόνα δικαίου που τις εμπεριέχει.⁵ Στη συνέχεια, για λόγους οικονομίας του κειμένου, η ανάλυση των νομικών όρων των παραπάνω διατάξεων και η αναζήτηση της σημασίας τους εντός και εκτός των κανόνων δικαίου παρακάμπτεται και η συζήτηση μετατοπίζεται στην κατανόηση του σκοπού της θέσπισης και στη λειτουργία του περιεχομένου των νόμων, δηλαδή στο συναφές ζήτημα των μηχανισμών άσκησης κοινωνικού ελέγχου.

«ΤΥΠΙΚΕΣ» ΚΑΙ «ΑΤΥΠΕΣ» ΜΟΡΦΕΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

Μια πρώτη ανάγνωση των προκείμενων διατάξεων καθιστά εύκολα αναγνωρίσιμη την επικράτηση του *ωφελιμιστικού δόγματος* της αναγκαίας, δηλαδή υποχρεωτικής περιστολής ατομικών ελευθεριών και θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον περιορισμό πρόκλησης *δημοσίων κακών ή κοινωνικών δεινών* («harm principle»)⁶. Στη βάση του δόγματος υποστηρίζεται ότι η μοναδική αρχή που δικαιολογεί τον έλεγχο της συμπεριφοράς των μελών μιας κοινωνίας ανεξάρτητα από τη φύση των μηχανισμών που επιστρατεύονται (φυσική βία ή ηθικού τύπου καταναγκασμοί) είναι η *αυτο-προστασία*.⁷ Η μοναδική αποδεκτή δικαιολογητική βάση της καταπιεστικής άσκησης εξουσίας εναντίον των μελών μιας κοινωνίας παρά τη θέλησή τους είναι η πρόληψη πρόκλησης κακού σε άλλους.

5. H. Hart, όπ. παρ., J. W. Harris, 1980, *Legal Philosophies*, London, Butterworths, σ. 88.

6. John Stuart Mill, 1859, *Essay on Liberty*, London. Κατά παράδοξο τρόπο, εκατό χρόνια αργότερα, ήταν το ωφελιμιστικό αυτό δόγμα που στήριξε τις βάσεις της «κοινωνίας της ανοχής» αλλά και της «κοινωνίας της ενοχής» της εποχής μας, καθώς όλο και περισσότερες νομικές επιταγές υπαγορεύουν τι επιτρέπεται και τι απαγορεύεται στους πολίτες του σύγχρονου κράτους.

7. Νοείται ως η προστασία της κοινωνίας και όχι των κατ' ιδίαν μελών.

Είναι η εξαίρεση εφαρμογής του δόγματος που μας ενδιαφέρει, η δικαιολογημένη, δηλαδή, επιβολή περιορισμών στην περίπτωση της συμπεριφοράς των ανηλίκων που αποτελεί κοινό τόπο αντιλήψεων στην ωφελιμιστική και γενικότερα στη φιλελεύθερη παράδοση. Η αντίληψη της δικαιολογημένης διά του ποινικού δικαίου προστασίας των παιδιών και η διασφάλιση της αποχής τους από συγκεκριμένες συμπεριφορές για το δικό τους καλό μέχρι να διαμορφώσουν τη δική τους άποψη (δηλαδή, μέχρι την ενηλικίωσή τους) καταφανώς διατρέχει τις προκείμενες διατάξεις και υποδεικνύει τη σύμπτωση νομικού μοραλισμού («legal moralism») και νομικού πατερναλισμού.⁸

Μια κοινωνιολογική ματιά μετατοπίζει την κατανόηση της θέσπισης των παραπάνω διατάξεων και της σημασίας του περιεχομένου τους στη βάση της λειτουργίας του νόμου⁹ του κράτους ως «ιμπεριαλιστικού»¹⁰ μηχανισμού άσκησης κοινωνικού ελέγχου. Στο υπόδειγμα του «κοινωνικού ελέγχου» εμφανίζεται διευρυμένη η θέαση του νόμου ως μηχανισμού ενίσχυσης των κοινωνικών δεσμών, προώθησης συγκεκριμένου συστήματος κοινωνικών αξιών και διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής και ευταξίας, με την απειλή κυρώσεων¹¹ για τους άτακτους και άρση της απειλής για όσους υποτάσσονται στους κοινωνικούς διακανονισμούς.¹²

Η προσπάθεια κατανόησης του σκοπού θέσπισης και της σημασίας του περιεχομένου των υπό διερεύνηση διατάξεων υπό το πρίσμα της ιστορικής διαδρομής του υποδείγματος του «κοινωνικού ελέγχου» προσκρούει στη διατύπωση ενός συνόλου σχετικών παραδοχών, οι οποίες δεν είναι ούτε αυταπόδεικτες ούτε σε κάθε περίπτωση δεδομένες.

8. Ως γνωστόν, ο πατερναλισμός στο δίκαιο αποδέχεται τις ποινικού τύπου απαγορεύσεις στη βάση μιας μόνο αναγκαίας και ικανής συνθήκης: της διαπίστωσης μιας minimum κοινωνικής συναίνεσης για τις αποδεκτές ή αποδοκιμαστές κοινωνικές συμπεριφορές. Επί πλέον, αποδέχεται την διά του νόμου επιδίωξη της αυτο-προστασίας και αυτών των ιδίων των κοινωνικών μελών. Βλ. λεπτομέρειες στα J. W. Harris, 1985, *Legal Philosophies*, London, Butterworths, L. B. Curzon, 1979, *Jurisprudence*, London, Macdonald & Ltd.

9. Οι όροι «νόμος» και «δίκαιο» χρησιμοποιούνται επάλληλα.

10. Ο όρος ανήκει στον P. Rock, 1973, *Deviant Behaviour*, London, Hutchinson University Library, σ. 128 επ..

11. Ανταποδοτικού (ως προς το σκοπό) μάλλον στη συγκεκριμένη περίπτωση παρά αποκαταστατικού χαρακτήρα κατά τη διάκριση του Durkheim (1964), βλ. ανωτ. σημ.. Ο δε σκοπός δεν πρέπει να συγχέεται με το πεδίο της εφαρμογής των συγκεκριμένων διατάξεων όπου συνήθως είναι η υλική αποκατάσταση της ζημίας (χρηματικές ποινές, αποζημιώσεις).

12. Βλ., σχετικά, A. Podgorecki & Ch. Whelan, (eds), 1981, *Sociological Approaches to Law*, Croom Helm, London· P. Rock, 1973, *Deviant Behaviour*, London, Hutchinson University Library· S. Roberts, 1979, *Order and Dispute*, London, Pelican.

Θεωρητικά, η «ιμπεριαλιστική» κανονιστική δύναμη του νόμου του κράτους και ο κοινωνικός έλεγχος που συνεπάγεται υποστηρίζόμενος από τον παντοδύναμο υποχρεωτικό του χαρακτήρα δεν αμφισβητούνται.¹³ Εμπειρικά, όμως, βάσιμες αντιρρήσεις μπορούν να διατυπωθούν για την κρίσιμη μεταβλητή των συνεπειών του νόμου όσον αφορά τον καθορισμό ανθρώπινων συμπεριφορών. Όπως υποστηρίζει και ο Erikson,¹⁴ η κρίσιμη μεταβλητή στη μελέτη της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς είναι το κοινωνικό ακροατήριο μάλλον, παρά ο εξατομικευμένος δράστης. Το εξουσιαστικά ενισχυμένο ακροατήριο είναι αυτό που προσδιορίζει το χαρακτηρισμό μιας συμπεριφοράς ή μιας κατηγορίας συμπεριφορών ως μη αποδεκτών και αποδοκιμαστέων. Με ένα διαφορετικό λεξιλόγιο, τα μέλη της ελληνικής Γερουσίας του 1846 διατυπώνουν την ίδια αντίρρηση,¹⁵ όταν κατά τη διάρκεια ψήφισης σχετικών διατάξεων μέλη του νομοθετικού σώματος υποστηρίζουν ότι «μόνο η κοινωνία μπορεί να αποτρέψει τέτοια κακά και όχι οι νόμοι». Επί πλέον, η αποτρεπτική λειτουργία της ποινής (η απειλή κυρώσεων, και ο φόβος της ποινής) έχει από καιρό παύσει να θεωρείται προσδιοριστικός παράγοντας της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η σημασία της ποινής δεν περιορίζεται πλέον σε τεχνικά ζητήματα ελέγχου του εγκλήματος και οι κοινωνικές της διαστάσεις δεν περιχαράκωνονται σε εκφράσεις της αρνητικής κοινωνικής αντίδρασης στο έγκλημα.¹⁶

Σύγχυση επίσης δημιουργείται ανάμεσα στη χρήση των εννοιών των ατομικών ελευθεριών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η επικουρική συνεξέταση του ελληνικού Συντάγματος, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού ανασύρει τις αντινομίες στο ισχύον δίκαιο και αναδεικνύει τη μονομερή υποστήριξη των νομικών έναντι των ηθικών δικαιωμάτων του παιδιού και των προνοιακών δικαιωμάτων του έναντι των δικαιωμάτων αυτοδιάθεσης και ελευθερίας.¹⁷

13. Βλ. λεπτομερή ανάλυση και εκτενείς βιβλιογραφικές αναφορές στο Α. Μάνεσης, 1980, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Ι, Θεσσαλονίκη, Σάκουλας.

14. K. Erikson, 1964, «Notes on the Sociology of Deviance», στο H. Becker (ed.), *The other side*, New York, Free Press, σ. 11.

15. Βλ. ανωτ., Μ. Μαυρή, σ. 178.

16. Για λεπτομερή ανάλυση, βλ. D. Garland & P. Young, 1983, *The Power to Punish*, London, Heinemann.

17. Η διαπίστωση αυτή δεν ισχύει μόνο για την ελληνική περίπτωση, καθώς ανάλογη είναι η αντιμετώπιση παγκοσμίως. Βλ., σχετικά, και B. Franklin (ed.), 1995, *The Handbook of Children's Rights*, London, Routledge.

Η περαιτέρω διερεύνηση προσκρούει σε πλήθος ερωτημάτων που σχετίζονται με το κεφαλαιώδες ζήτημα της διά του δικαίου επιβολής ή επιβεβαίωσης των κοινωνικών ηθών¹⁸ ή κατ' άλλους του κυρίαρχου¹⁹ ηθικού αξιακού συστήματος της κοινωνίας.²⁰ Στην επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται στο πλαίσιο νομικών και κοινωνιολογικών προσεγγίσεων, υποβόσκει μια αυταπόδεικτη συνθήκη «κοινωνικής συνοχής» που στηρίζεται σε μια περισσότερο ή λιγότερο αόριστη κοινή ηθική ή σύστημα αξιών, των οποίων η αμφισβήτηση θεωρείται εκ προοιμίου πως προκαλεί τάσεις καταστροφής της κοινωνίας. Εξ ίσου αδιευκρίνιστη παραμένει η «διάρρηξη του κοινωνικού ιστού» από τον κλυδωνισμό των «κοινωνικών δεσμών»²¹ που δεδομένα προέρχεται από

18. Τα οποία συνήθως εκλαμβάνονται ως δεδομένα και ως εκ τούτου παραμένουν σε πλήθος αναλύσεων αδιευκρίνιστα.

19. Με ποιο τρόπο «κυρίαρχου»: πολιτισμικά κυρίαρχου, κοινοβουλευτικά κυρίαρχου με την έννοια της ηθικής της πλειοψηφίας των μελών, ή της ηθικής της άρχουσας τάξης κατά τους μαρξιστές;

20. Βλ., σχετικά, παρά τις όποιες αντιρρήσεις, P. Devlin, 1965, *The enforcement of Morals*, H. Hart, 1984, *Law, Liberty and Morality*, London, Oxford.

21. Η χρήση της ίδιας της έννοιας των «κοινωνικών δεσμών» στην κατανόηση του κοινωνικού κονφορμισμού έχει αποτελέσει πηγή σύγχυσης που εδράζεται στη διττή κοινωνιολογική ή ψυχοπαθολογική νοηματοδότηση του όρου που προωθούν διαφορετικά αναλυτικά σχήματα του υποδείγματος του κοινωνικού ελέγχου. Ο Hirschi, για παράδειγμα, για να ερμηνεύσει διαδικασίες κοινωνικού κονφορμισμού, χρησιμοποιεί τέσσερις κοινωνιολογικές μεταβλητές ελέγχου, των οποίων η εννοιολόγηση αφίσταται από τις πρωτογενείς ψυχολογικές νοηματοδοτήσεις τους, η κάθε μία από τις οποίες και αναπαριστά έναν σημαντικό «κοινωνικό δεσμό»: έτσι, η «προσάρτηση» (attachment), η «παράδοση» (commitment), η «συμμετοχή» (involvement) και η «πεποίθηση» (belief), κατά Hirschi, απομακρύνονται από την ψυχολογική ερμηνεία του κοινωνικού κονφορμισμού μέσα από διαδικασίες ατομικής «εσωτερικοποίησης» των κοινωνικών κανόνων και αξιών και μεταθέτουν το πρόβλημα της ερμηνείας στη διαμόρφωση μιας «συνείδησης κοινωνικού δεσμού» ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Η ψυχολογική έννοια της «προσάρτησης», για παράδειγμα, στη συγκεκριμένη κοινωνιολογική θέαση του κοινωνικού ελέγχου, δεν σημαίνει τον ισχυρό, εσωτερικό υποκειμενικό συναισθηματικό δεσμό με τον «απόμακρο άλλο» που ενδεχόμενα ισχυροποιείται με την απουσία κοινωνικών αλληλοδράσεων, αλλά τη σταδιακή εξοικείωση με τις κοινωνικές διαδράσεις στη βάση της λειτουργίας των «παράδοσιακών» θεσμών της οικογένειας και του σχολείου, με την άσκηση εποπτείας από γονείς και δασκάλους, την ανάπτυξη οικειότητας στην επικοινωνία με το παιδί, την έμφαση στην ανάπτυξη δεξιοτήτων, την απαίτηση για επιτυχημένη επιδίωξη στόχων από το παιδί και τη σταδιακή εκδήλωση του ενδιαφέροντος του παιδιού για τη γνώμη γονέων και δασκάλων. Η «παράδοση» δεν σημαίνει τη βαθιά αφοσίωση σε βαθμό αυτοθυσίας (όπως στην περίπτωση της σχέσης μητέρας - παιδιού), αλλά το βαθμό που το ατομικό συμφέρον επενδύεται σε πλήθος δραστηριοτήτων και δημιουργεί το «κέρδος του κονφορμισμού» (stake in conformity). Η «συμμετοχή» ως παράγοντας κοινωνικού ελέγχου δεν εκλαμβάνεται ως ψυχολογική συναισθηματική εμπλοκή, αλλά ως αποτέλεσμα της συγκυρίας με

τη μόλυνση της κοινωνίας με τη διασπορά της χαλάρωσης των «χρηστών ηθών». ²²

Καθίσταται, λοιπόν, αντιληπτό ότι η αναζήτηση ενός δόκιμου εργαλειακού ορισμού της έννοιας του κοινωνικού ελέγχου για την κατανόηση των υπό διερεύνηση θεμάτων, προς αποφυγήν παρερμηνειών, αναγκαστικά διατρέχει την ιστορική διαδρομή του αντίστοιχου υποδείγματος με προσφυγή στις ακριβείς νοηματοδοτήσεις του όρου στο πλαίσιο συγκεκριμένων κοινωνιολογικών ερμηνευτικών πλαισίων αναφοράς.

Στο διάλογο για τις μορφές και τη λειτουργία των μηχανισμών άσκησης κοινωνικού ελέγχου, η έννοια του όρου «κοινωνικός έλεγχος» συχνά χρησιμοποιείται χαλαρά χωρίς να καταβάλλεται ιδιαίτερη προσπάθεια συστηματικής χρήσης της εντός ενός καθοριστικού ερμηνευτικού πλαισίου μη επιδεκτικού κατά βούλησιν μετατροπών και αλλοιώσεων. Συχνή, για παράδειγμα, είναι η αναφορά στην ιδέα του κοινωνικού ελέγχου με τρόπο αυτόδηλο, προφανή και εύλογο για την υποστήριξη παραδοχών του τύπου: *οι φορείς δύναμης και εξουσίας στην κοινωνία επιβάλλουν, συντηρούν και διαιωνίζουν τα συμφέροντά τους με μηχανισμούς άσκησης κοινωνικού ελέγχου*. Η δε μαρξιστική προέλευση της έννοιας του κοινωνικού ελέγχου θεωρείται αναντίρρητη σε ισχυρισμούς που υποστηρίζουν την εξ ορισμού άσκηση κοινωνικού ελέγχου από την άρχουσα τάξη και σε αυξανόμενες δόσεις ενάντια σ' ένα περιπλανώμενο αλλά σταδιακά εγκαθιστάμενο προλεταριάτο. Οι ειδικοί που ασκούν πολεμική κατά της χαλαρής χρήσης του όρου στην προσπάθεια διαφυγής από στείρους εμπειρισμούς ή θεωρητικούς εκλεκτι-

---

την κοινωνιολογική παρατήρηση ότι «πολλά άτομα αναμφίβολα οφείλουν την ενάρετη ζωή τους στην απουσία ευκαιριών να πράξουν διαφορετικά». Η δε «πεποίθηση» δεν υποδηλώνει βαθιά εσωτερικοποιημένες αρχές, αλλά συγκατάβαση και συγκατάθεση σε συγκεκριμένους κοινωνικούς κανόνες φορτισμένους με κάποιο βαθμό κοινωνικής αποδοχής και εκφράζει τη διαμόρφωση γνώμης και στάσης που εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη διαρκή κοινωνική επιβεβαίωση. «Η αιτιακή αλυσίδα προχωρεί από την προσήλωση στους γονείς, διά μέσου της επιδίωξης της αποδοχής ατόμων σε θέσεις εξουσίας, στην πεποίθηση ότι οι κοινωνικοί κανόνες είναι δεσμευτικοί και περιοριστικοί της ανθρώπινης συμπεριφοράς». Βλ. Tr. Hirschi, 1969, *Causes of Delinquency*, Berkeley, University of California Press, σ. 19 επ. και 200, επίσης σχετική ανάλυση στο J. R. Lilly et al., 1989, *Criminological Theory*, Sage, κεφ. 4, σ. 82 επ..

22. Συχνή είναι η προσφυγή στην πολυσήμαντη έννοια των «χρηστών ηθών» στο ελληνικό δίκαιο. Ενδεικτικά, για την αναφορά της έννοιας στο ελληνικό σύνταγμα, βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, 1991, *Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*, Τόμοι 2, Αθήνα, Σάκουλας.

σμούς²³ έχουν σημειώσει ήδη τις ολισθηρές μεθοδολογικές παρεκκλίσεις. Ομοφωνία διαπιστώνεται στα ακόλουθα σημεία:

Η τυχαία και ευκαιριακή χρήση του όρου «κοινωνικός έλεγχος» οδηγεί στη διατύπωση ανακόλουθων ερμηνευτικών σχημάτων για το ποιος ελέγχει, για ποιους λόγους και με ποιους τρόπους, μέσα και μηχανισμούς. Συχνά αποφεύγεται η αναφορά στο ζήτημα της αποτελεσματικότητας των φαινομενικά ευρύτατης εμβέλειας μέτρων κοινωνικού ελέγχου. Οποιοσδήποτε πολιτικός ή ιδεολογικός θεσμός μπορεί να χαρακτηριστεί ως μηχανισμός άσκησης κοινωνικού ελέγχου. Οι φορείς όμως άσκησης κοινωνικού ελέγχου δεν είναι σε κάθε περίπτωση δεδομένοι, ούτε οι μηχανισμοί επιβολής κοινωνικού ελέγχου κοινοί και αυταπόδεικτοι. Βασικό πρόβλημα των αναλύσεων παραμένει ο προσδιορισμός των κοινωνικών τάξεων και των μεταβολών στην ταξική δομή με την πάροδο του χρόνου, οι δε όροι «άρχουσα» και «μεσαία» τάξη, που συχνά χρησιμοποιούνται, σπάνια καθορίζονται.²⁴ Ένας κοινός προσδιοριστικός παράγοντας για το κρίσιμο σημείο ενίσχυσης ή αποκατάστασης του αποδυναμωμένου ή ολοκληρωτικά καταλυμένου κοινωνικού ελέγχου δεν έχει ακόμη διατυπωθεί με ακρίβεια. Δόκιμα κριτήρια προσδιορισμού της διατάραξης του κοινωνικού ελέγχου απουσιάζουν και η έννοια της «κοινωνικής σύγκρουσης», που συχνά επιστρατεύεται, δεν διαθέτει την απαραίτητη γενικευμένη διάσταση, διότι ενδέχεται να αποτελεί και μέσο ενδυνάμωσης της κοινωνικής συμμόρφωσης και προσαρμογής. Τέλος, το γεγονός και μόνον ότι ο καπιταλισμός ακόμη επιβιώνει (και ανθεί) δεν μπορεί να στηρίξει την υπόθεση της γενικευμένης αποτελεσματικότητας των μηχανισμών άσκησης κοινωνικού ελέγχου την κάθε ιστορική στιγμή των τελευταίων τριακοσίων ετών. Η αβασάνιστη ερμηνευτική διασύνδεση του κοινωνικού ελέγχου με μαρξιστικές προσεγγίσεις παραμένει αδιαφανής. Έχει υποστηριχθεί ότι ο κοινωνικός έλεγχος αποτελεί το στατικό ανάλογο μιας κατάστασης ισορροπίας που διαταράσσεται και εξισορροπεί σε νέα βάση, η δε διαδικασία εξισορρόπησης προϋποθέτει μια προγενέστερη φάση λειτουργίας, μια περίοδο δυσλειτουργίας ή ρήξης και ένα τρίτο

23. Βλ. λεπτομερείς αναλύσεις στις μελέτες των: J. Mayer, «Notes towards a Working Definition of Social Control in Historical Analysis», σ. 17-38, και G. St. Jones, «Class Expression versus Social Control? A critique of Recent Trends in the Social History of Leisure», σ. 39-49, στο συλλογικό τόμο των St. Cohen & An. Scull (eds), 1985, *Social Control and the State*, Oxford, Blackwell.

24. Βλ. ανωτ. σημ., J. Mayer, σ. 35.

στάδιο επαναλειτουργίας. Η ανακολουθία λοιπόν με μαρξιστικού τύπου αναλύσεις που απορρίπτουν το μηχανικό διαχωρισμό περιόδων ελέγχου και αποσταθεροποίησης καθίσταται προφανής. Επί πλέον, στο δυναμικό μαρξιστικό μοντέλο, η διηγετική πάλη των τάξεων δεν αποτελεί ένδειξη δυσλειτουργιών του συστήματος και η επαναστατική της έκφραση ελάχιστη ερμηνευτική ομοιότητα παρουσιάζει με τις ιδέες που κυοφορούνται στην αναλυτικά ακατέργαστη έκφραση: «*διάρρηξη των μηχανισμών άσκησης κοινωνικού ελέγχου*».²⁵

Όπως προκύπτει από την ιστορική διαδρομή του υποδείγματος,²⁶ η ιδέα του κοινωνικού ελέγχου, από τις πρώτες ήδη δεκαετίες του 19ου αιώνα, αποτέλεσε τη βάση της κοινωνιολογικής εξέτασης της κοινωνικής ευταξίας («social order»), της ανάλυσης, δηλαδή, των όρων του θαύματος της κοινωνικής οργάνωσης, εξέλιξης και προόδου. Στην ουσία του, ο όρος αναφέρεται στην ικανότητα της κοινωνίας να *αυτορρυθμίζεται* στη βάση επιθυμητών αρχών και αξιών *περιορίζοντας τον παραλογισμό στην ανθρώπινη συμπεριφορά*. Εδώ έγκειται και η βασική διαφορά ανάμεσα στην προσέγγιση του «*κοινωνικού ελέγχου*», που προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα «*πώς είναι δυνατή η ύπαρξη της κοινωνίας σε συνθήκες κοινωνικής μεταβολής*», και τις μαρξιστικές αναλύσεις, που προσπαθούν να κατανοήσουν το «*πώς είναι δυνατή η ύπαρξη μιας καπιταλιστικής κοινωνίας υπό όρους κοινωνικής αλλαγής*» («social change»). Επί πλέον, το φιλοσοφικό έρεισμα της ιδέας του κοινωνικού ελέγχου στον θετικισμό του Α. Comte²⁷ ή ακόμη και σε όψεις φαινομενολογίας, και η αποφυγή ή απόρριψη του ιδεαλισμού και του υλισμού, δεν συνεπάγεται αυτόματα τη συντηρητική θέαση του κοινωνικού ελέγχου. Αντίθετα, ο κοινωνικός έλεγχος αποτελεί στην κυριολεξία προο-

25. Όπως υποστηρίζει και ο G. St. Jones, ανωτ. σημ., οι ιστορικοί που ακολουθούν μαρξιστικές προσεγγίσεις πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί στη χρήση του όρου «κοινωνικός έλεγχος» και αντιπροτείνει τον όρο «ταξική έκφραση».

26. Βλ. την ιστορική αναδρομή του M. Janowitz, 1975, «Sociological Theory and Social Control», *American Journal of Sociology*, Τόμος 81, No 1, σ. 82-108. Ειδικότερα για τα εγκληματολογικά, βλ. Ε. Λαμπροπούλου, 1994, *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, Αθήνα, Παπαζήσης, για τους ανήλικους παραβάτες, βλ. Ι. Φαρσεδάκης, 1995, *Παραβατικότητα και Κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων, και για τα τρία είδη των θεωριών του «κοινωνικού ελέγχου» στην εγκληματολογία*, βλ. D. Downes & P. Rock, 1995, *Understanding Deviance*, London, Oxford University Press, κεφ. 9, σ. 240-268.

27. Ως γνωστόν, για τον Comte παρομοίως το κεντρικό πρόβλημα της κοινωνιολογικής ανάλυσης υπήρξαν οι συνέπειες της εκβιομηχάνισης στην κοινωνική τάξη πραγμάτων και οι συνέπειες του αναδυόμενου ατομικισμού στην ηθική τάξη πραγμάτων.

δευτική προσέγγιση, διότι αναδείχθηκε για την κατανόηση των μεταρρυθμίσεων που επέφερε η «προοδευτική εποχή» («progressive era»).

Η ερμηνευτική δυνατότητα της έννοιας του «κοινωνικού ελέγχου» αναδείχθηκε σε κεντρικό εργαλείο κατανόησης της κοινωνικής αναδιοργάνωσης σε συνθήκες κοινωνικής μεταρρύθμισης και αλλαγής, όταν οι διαπιστούμενοι κοινωνικοί μετασχηματισμοί και η ιστορική συγκυρία έθεσαν σε δοκιμασία το κυρίαρχο, για την εποχή, αναλυτικό μοντέλο της μετάβασης από το *gemeinschaft* στο *gesellschaft*.²⁸

28. Σύμφωνα με την *gemeinschaft/gesellschaft* ερμηνεία, η προ-βιομηχανική κοινωνία «διαλύεται» κάτω από την πίεση των διαδικασιών της εντατικής εκβιομηχάνισης και των διαρθρωτικών αλλαγών που επέφερε στην αγορά εργασίας. Οι κοινοτικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης, κοινωνικοποίησης, ελέγχου, εργασιακού ήθους, συνέπειας, πειθαρχίας και εκπαίδευσης εγκαταλείφθηκαν ως λειτουργικά ανεπαρκείς στο νέο πολύπλοκο πλαίσιο οργάνωσης της κοινωνικής συμβίωσης. Το μεταβατικό στάδιο της εκβιομηχάνισης συνοδεύτηκε από διάρρηξη των κοινοτικών διαφοροποιητικών εξουσιαστικών δομών και δημιούργησε μια αίσθηση κοινωνικής «κρίσης» στις κυρίαρχες elites της άρχουσας τάξης που γενικεύτηκε από τα μέλη των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων ως φόβος απέναντι στις «κατώτερες» ή «επικίνδυνες τάξεις» που εξακολούθησαν να εμμένουν στον προ-βιομηχανικό, «παραδοσιακό» τρόπο ζωής τους. Έχει υποστηριχθεί ότι η αντικατάσταση των κοινοτικών εξουσιαστικών δομών οδήγησε στην επινόηση «μέτρων κοινωνικού ελέγχου» - δηλαδή μέτρων ελέγχου και καθοδήγησης της συμπεριφοράς των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων (στην πλειονότητά τους μεταναστών) - με στόχο τη «διαπαιδαγώγηση των μαζών» στα ήθη της νέας εποχής (αυτοπειθαρχία, αυτοσυγκράτηση, εργασιακό ήθος, συνέπεια, ακρίβεια) ή, διαφορετικά, στα αποδεκτά κριτήρια της «μικροαστικής ηθικής». Η διευρυμένη εφαρμογή αυτού του «προοδευτικού - εκσυγχρονιστικού» πνεύματος οδήγησε στην κεντρικότητα της ερμηνευτικής σημασίας της έννοιας του «κοινωνικού ελέγχου» και στην αποδοχή ενός νέου αναλυτικού υποδείγματος για την κατανόηση της νέας κοινωνικής οργάνωσης και την αναδιατύπωση των διαταξικών σχέσεων. Βλ., αναλυτικά, T. Bender 1978, *Community and Social Change in America*, New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, και ειδικότερα σ. 4-28, για το μοντέλο *gemeinschaft/gesellschaft*. Μια ενδιαφέρουσα απόκλιση παρουσιάζεται από τον S. Blumin, 1976, *The Urban Threshold*, University of Chicago Press, σ. 148-166. Για το ερμηνευτικό μοντέλο του «κοινωνικού ελέγχου» και τη σχετική «πολεμική», βλ. St. Cohen & An. Scull (eds), 1985, *Social Control and the State*, Oxford, Blackwell. Για την «ηθική διαπαιδαγώγηση των μαζών», βλ. R. Mohl, 1971, *Poverty in New York 1783-1825*, New York, Oxford University Press, C. Griffin, 1965, *Their Brother's Keepers: Moral Stewardship in the United States 1800-1865*, NJ, Rutgers University Press, J. K. Alexander, 1973, «Poverty, Fear and Continuity: An analysis of the Poor in Late 18th Century Philadelphia», στο A. Davis and M. Haller (eds), 1973, *The Peoples of Philadelphia*, Philadelphia, Temple University Press, σ.13-36, J. Hawes, 1971, *Society Against Its Children: Juvenile Delinquency in Nineteenth Century America*, Oxford University Press, A. Platt, 1969, *The Child Savers: The Invention of Delinquency*, University of Chicago Press, S. Schultz, 1974, *The Culture Factory: Boston Public Schools 1789-1860*, Oxford University Press, D. Pivar, 1973, *Purity Crusade: Sexual Morality and Social Control*, Greenwood, Westport, USA, F. F. Piven & R. Cloward, 1971, *Regulating the Poor: The functions of Public Welfare*, NY, Pantheon.

Υπό το κράτος του κοινωνικού δαρβινισμού, η έννοια «κοινωνικός έλεγχος» είχε ήδη νοηματοδοτηθεί ως η προσπάθεια της κοινωνίας²⁹ να τιθασεύσει τη σκοτεινή πλευρά του ανθρώπου, με μηχανισμούς διαπαιδαγώγησης, χειραγώγησης και επιλογής.³⁰ Μια τέτοια θεώρηση του κοινωνικού ελέγχου υπενθυμίζει τη λειτουργία της «συλλογικής συνείδησης» του Durkheim που συντελεί στη διατήρηση της «κοινωνικής συνοχής» και την εξουδετέρωση της ενδημικής ανομικής αποδιοργάνωσης με την καταστολή των ανθρώπινων αδυναμιών στο πλαίσιο της λειτουργίας θεσμών, όπως η οικογένεια, ο γάμος, η θρησκεία (αρχικά) και τα επαγγελματικά σωματεία (μεταγενέστερα).³¹

Η «ρήξη της φυσικής τάξης» του Ross, που επήλθε αφ' ενός με την εκβιομηχάνιση, τη μαζική μετανάστευση και την υπερσυγκέντρωση πολιτισμικά ετερογενών πληθυσμών στα αστικά κέντρα και αφ' ετέρου με την ύφεση της αποτελεσματικότητας των διαδικασιών της «φυσικής επιλογής», θεάται από τον Robert Park και τους κοινωνιολόγους του Chicago ως «επαναφορά της ηθικής τάξης πραγμάτων» στη βάση μιας διαδικασίας μετάβασης από τους πρωτογενείς μηχανισμούς άσκησης κοινωνικού ελέγχου, όπως η οικογένεια, η γειτονιά και η κοινότητα, στους δευτερογενείς μηχανισμούς, την αστυνομία, τα δικαστήρια και την πολιτική εξουσία, δηλαδή, το κράτος.³²

Στη συνέχεια, η σημαντικότερη παράμετρος που συχνά δημιουργεί σύγχυση είναι η ταύτιση της έννοιας του κοινωνικού ελέγχου με τη δύναμη καταναγκασμού, η οποία έλκει την καταγωγή της από την έμφαση του Parsons³³ και των οπαδών της λειτουργικής σχολής στο στοιχείο του εξαναγκασμού σε υπακοή στους κοινωνικούς διακανονισμούς στη βάση

29. Υπενθυμίζεται ότι η κοινωνία εδώ οράται ως σύνολο διαδράσεων ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία κατ' αναλογία των διαδράσεων ανάμεσα στον οργανισμό και τη φύση.

30. E. A. Ross, 1910, *Social Control: A "Survey of the Foundations of Order"*, New York.

31. Βλ. E. Durkheim, 1964, *The Division of Labour in Society*, London, Macmillan, και για τους «κοινωνικούς δεσμούς», E. Durkheim, 1979, *Suicide*, London, Routledge.

32. Park R. & Burgess E.W., 1924, *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago University Press, όπου διαπιστώνεται η κεντρικότητα της αναλυτικής χρήσης του κοινωνικού ελέγχου στα ερμηνευτικά σχήματα της Σχολής του Σικάγο τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα: «...Όλα τα κοινωνικά προβλήματα τελικά εμφανίζονται ότι είναι προβλήματα κοινωνικού ελέγχου... Ο "κοινωνικός έλεγχος" θα μπορούσε να είναι... το κεντρικό γεγονός και το κεντρικό κοινωνιολογικό πρόβλημα...», σσ. 42, 785.

33. Η περιοριστική χρήση του «κοινωνικού ελέγχου» στη ρύθμιση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς από τον Parsons έχει θεωρηθεί ως «κοινωνιολογική ορθοδοξία». Βλ. T. Parsons, 1951, *The Social System*, Free Press, Glencoe, σ. 249-320.

της λειτουργίας μηχανισμών δομικού τύπου.³⁴ Η *θέση καταστολής* (διά του νόμου, των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους κ.λπ.), όμως, δεν αποτελεί τη μοναδική εκδοχή του υποδείγματος του κοινωνικού ελέγχου, καθόσον μια *θέση κοινωνικής σταθερότητας* ή *σταθεροποίησης* εντοπίζεται στις προσπάθειες κατανόησης της κοινωνικής αρμονίας με μηχανισμούς *εσωτερικοποίησης*, *αφομοίωσης*, των κοινωνικών κανόνων, *κοινωνικοποίησης* και λειτουργίας *άτυπων*, διαπροσωπικών σχέσεων, ως όψεων της κοινωνικής δομής. Μια τρίτη εκδοχή του υποδείγματος, η *θέση της αποτελεσματικότητας*³⁵ που επικεντρώνεται στην αναζήτηση των πλέον αποτελεσματικών μορφών άσκησης κοινωνικού ελέγχου για την ενδυνάμωση διαδικασιών αυτο-ρύθμισης των κοινωνικών ομάδων, ώστε να επιτευχθεί η ελαχιστοποίηση των κατασταλτικών μηχανισμών άσκησης κοινωνικού ελέγχου, υπαινίσσεται τη λογική αντίθεση παρά την ταύτιση του *αποτελεσματικού* και του *κατασταλτικού κοινωνικού ελέγχου*.³⁶

Ο συσχετισμός της ιδέας του κοινωνικού ελέγχου με τη δύναμη καταναγκασμού υποδεικνύει ότι³⁷ ο χαρακτηρισμός της μορφής και ο προσδιορισμός του περιεχομένου ενός συγκεκριμένου μηχανισμού άσκησης κοινωνικού ελέγχου μπορεί βάσιμα να αναδειχθεί μόνο με αναφορά σε ένα συμβατό μοντέλο θεώρησης των εννοιών και των μηχανισμών άσκησης *δύναμης* («power») και *εξουσίας* («authority»).³⁸ Για παράδειγμα, η διά του νόμου άσκηση κοινωνικού ελέγχου του κράτους (όπως στην περίπτωση των προκείμενων διατάξεων), και στη βάση μιας τυπολογίας της έννοιας της *δύναμης* που περιλαμβάνει τα στοιχεία της *νομιμοποιημένης άσκησης καταναγκασμού*, της *πειθούς*, της *εξουσίας*, της *καταστολής*, της *βίας* και του *διακανονισμού*,³⁹ παραπέμπει στην άσκηση «*τυπικού*» κοινωνικού ελέγχου, διότι εμπεριέχει *νομιμοποιημένη δύναμη κατασταλτικού καταναγκασμού σε συμμόρφωση με την απειλή κυρώσεων*.

34. Κατά τη δομολειτουργική προσέγγιση, η κάθαρση των αντικοινωνικών τάσεων διασφαλίζεται είτε με τη λειτουργία πρωτογενών θεσμών, όπως η οικογένεια, ή με τη λειτουργία δομών αποσυμπίεσης των εντάσεων και *ευθείας* παράβασης του νόμου (καρναβάλια, καζίνο κ.λπ.).

35. Οι τρεις «θέσεις» εκφέρουν υποκειμενικές κατηγοριοποιήσεις της συγγραφώς.

36. Θέση που σωστά έχει υποστηριχθεί από τον Janovitz, βλ. ανωτ. σημ..

37. Προσωπική άποψη της συγγραφώς.

38. Βλ. την τυπολογία της «δύναμης» και σχετικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις, στο St. Lukes, 1982, *Power*, London, Macmillan.

39. Βλ. St. Lukes, ανωτ. σημ., σ. 17.

Από την άλλη πλευρά, μια ανάγνωση των προκείμενων διατάξεων με έμφαση στην διά του νόμου επιστράτευση του θεσμού της οικογένειας για την επιδίωξη του κοινωνικού κονφορμισμού επιβεβαιώνει την κοινωνική θεώρηση της οικογένειας ως τυπικού συστήματος εξουσίας⁴⁰ στη βάση της νοηματοδότησης της έννοιας της «κοινωνικής πειθαρχίας» («discipline») με όρους δύναμης, εξουσίας και υποταγής. Το γράμμα και το πνεύμα του νόμου αφ' ενός εξουδετερώνουν το εννοιολογικό εργαλείο της «συμπάθειας»⁴¹ ή της εθελοντικής προσαρμογής στους κοινωνικούς κανόνες της ευπρέπειας, για τη διεκδίκηση της κοινωνικής εκτίμησης και του σεβασμού των κοινωνικών περιοίκων, και αφ' ετέρου καταργούν τη θεώρηση της αναπαραγωγής της κοινωνικής ευταξίας με τη λειτουργία της «αόρατης χείρας» του ατομικού αυτοπροσδιορισμού χωρίς καμία κρατική ή ταξική επέμβαση. Αν θέλουμε να αναφερθούμε με κλασικούς όρους, μάλλον ο ολοκληρωτικός πανοπτισμός («panopticism») του Bentham μέσα από το φίλτρο της ανάλυσης του Foucault ερμηνεύει αποτελεσματικότερα την διά των προκείμενων διατάξεων επιβολή της «κοινωνικής γκαραντίνας» και την επιβεβαίωση του καταμερισμού των σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στο δίκαιο ως θεσμό της «πολιτικής κοινωνίας» και την οικογένεια ως θεσμό της «ιδιωτικής κοινωνίας». Όπως έχει υποστηριχθεί, όμως, «όλοι οι θεσμοί που παράγουν consensus εμφανίζονται... ως ιδιωτικής υφής, στην ουσία όμως αποτελούν “εστίες εξουσίας”, είναι τμήματα μιας ευρύτερης “ολοκληρωμένης” κρατικής λειτουργίας, ιδίως στα σύγχρονα κράτη που ο ρόλος τους δεν εξαντλείται στην άσκηση του “μονοπωλίου της φυσικής βίας”. Οι κρατούντες, προτιμώντας, αντί για την επιβολή κυρώσεων, τον προληπτικό έλεγχο και τη διάχυτη επιτήρηση των αρχομένων, χρησιμοποιούν “διηθητικούς” μηχανισμούς... ώστε η “συναίνεση” να επιτυγχάνεται... μέσω “ιδεολογικο-συμβολικής βίας” και “χειραγώγησης - πειθούς”, με αποτέλεσμα η καταστολή να αποβαίνει “εσωτερική”».⁴²

Ως εκ τούτων, και στη βάση μιας κοινωνικοϊστορικής οπτικής, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι ο θεσμός της οικογένειας ως μηχανισμός άσκησης του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων ιδιαίτερα με την εκχώρηση αρμοδιοτήτων ή την απόσυρση του κράτους (όπως στην περι-

40. M. Foucault, 1984, *Discipline and Punish*, London, Penguin, σ. 215 επ..

41. A. Smith, 1976, *The Theory of Moral Sentiments*, Oxford, Clarendon. Πρώτη έκδοση το 1759.

42. Βλ. ανωτ. σημ., Α. Μάννεσης, σ. 93-94.

πτωση των προκείμενων διατάξεων) διατηρεί τον πρωτογενή, τυπικό, χαρακτήρα που η οικογένεια διέθετε στο πλαίσιο οργάνωσης της κοινοτικής ζωής. Κατά το γράμμα και το πνεύμα των προκείμενων διατάξεων, η «δύναμη» που συνοδεύει το κράτος διοχετεύεται με ορατό τρόπο στην εστία της οικογένειας και την ενδυναμώνει με τα στοιχεία του νομιμοποιημένου προληπτικού ελέγχου και επιτήρησης, της χειραγώγησης – πειθαρχίας – υποταγής, της συμβολικής πειθούς και της εσωτερικής καταστολής. Με αυτόν τον τρόπο, μετατρέπει τη φυσιογνωμία ενός ιδιωτικού θεσμού σε εστία εξουσίας και αναδιατυπώνει τον πρωτογενή (κοινοτικό) χαρακτήρα της οικογένειας.

Είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί εδώ ότι η παραπάνω παραδοχή, που στηρίζεται στη θέση καταστολής του υποδείγματος του κοινωνικού ελέγχου, δεν συγκρούεται με το χαρακτηρισμό του θεσμού της οικογένειας ως άτυπου μηχανισμού άσκησης κοινωνικού ελέγχου που βασίζεται στη θέση σταθερότητας ή σταθεροποίησης και αποτελεί κοινό τόπο των ψυχοπαθολογικών θεωρήσεων από την εποχή των Cooley και Mead και εντεύθεν.⁴³ Από την άλλη πλευρά, μπορεί κάποιος – παρακάμπτοντας βέβαια τις διαφορετικές ερμηνευτικές αφετηρίες – βάσιμα να υποστηρίξει ότι μάλλον διαπιστώνεται συμβατότητα ανάμεσα στην παραπάνω θεώρηση του θεσμού της οικογένειας τόσο με τη διαχωριστική τυπολογία του Reiss⁴⁴ όσο και με τη διάκριση των μορφών άσκησης οικογενειακού κοινωνικού ελέγχου από τον Nye.⁴⁵

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ, «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ» ΚΑΙ «ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ»

Η θέσπιση και η εφαρμογή των προκείμενων διατάξεων, εκτός από την επιβεβαίωση του τυπικού χαρακτήρα της ελληνικής οικογένειας ως μηχανισμού άσκησης κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων, αποδεικνύουν ότι η κοινωνικοϊστορική ενδυνάμωση των κρατικών θεσμών στη χώρα μας, όχι μόνο δεν υποκατέστησε τις πρωτογενείς λειτουργίες

43. Βλ. Ch. Cooley, 1902, *Human Nature and Social Order*, New York, Scrobner, G. H. Mead, 1934, *Mind, Self and Society*, Chicago, University of Chicago Press.

44. Βλ. A. J. Reiss, 1951, «Delinquency as the failure of personal and social controls», *American Sociological Review*, τόμος 16, σ.196 - 207.

45. Βλ. I. F. Nye, 1958, *Family Relationships and Delinquency Behavior*, New York, John Wiley.

του θεσμού της οικογένειας, αλλά σταδιακά οδήγησε στην αλλοίωση του περιεχομένου τόσο της δημόσιας όσο και της ιδιωτικής ζωής.⁴⁶

Μεταφέροντας τη συζήτηση σε διαφορετικό μακρο-επίπεδο ανάλυσης και με αναφορά στην ιστορία του θεσμού της οικογένειας, οι σχετικές αλλαγές στις κρατικές πολιτικές και τους νόμους του νέου ελληνικού κράτους από την ίδρυσή του μέχρι σήμερα μπορεί να θεωρηθεί ότι αντανακλούν με συνέπεια την ένταξη της οικογένειας στους θεσμούς της ιδιωτικής ζωής, την τάση ενίσχυσης της οικογενειακής οικονομικής αυτονομίας και υπευθυνότητας για την προστασία των οικογενειακών μελών που δεν μπορούν να φροντίσουν τον εαυτό τους, και ιδιαίτερα των παιδιών.⁴⁷ Τα ιδανικά της προσωπικής και οικογενειακής αυτονομίας του φιλελεύθερου κράτους του 19ου αιώνα, σχεδόν αμετάβλητα, διατρέχουν την ελληνική ιστορία του θεσμού και εμφανίζονται ενισχυμένα με τον φεμινιστικό επαναπροσδιορισμό του φιλελεύθερου ατομικισμού και την επέκταση της μισθωτής εργασίας και στη γυναίκα. Η δε επέμβαση του ισχνού παρεμβατικού κράτους στη χώρα μας μπορεί να θεωρηθεί πως προώθησε τον ατομικισμό και την οικογενειακή αυτονομία με μια ιστορικά ιδιόζουσα μορφή που αφ' ενός ενίσχυσε τα τυπικά, πρωτογενή, χαρακτηριστικά του θεσμού της οικογένειας και αφ' ετέρου εξασθένησε τα ερείσματα πάνω στα οποία η αυτονομία και η αυτοδιάθεση στηρίζονταν. Αντίθετα, με την εικόνα που περιγράφει ο De Tocqueville, ο αρχηγός του ελληνικού νοικοκυριού διατήρησε επί μακρόν το πολιτικό του δικαίωμα να διατάζει και το νομικό μέρος της πατρικής εξουσίας δεν εξαφανίστηκε.⁴⁸

Από την άλλη πλευρά, υπό όρους διάκρισης ανάμεσα στην πολιτική κοινωνία και την κοινωνία πολιτών ή την ιδιωτική κοινωνία μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί η άποψη πως ο κρατικός παρεμβατισμός στη

46. Για τους όρους «πολιτική κοινωνία» και «κοινωνία πολιτών», βλ. Α. Μάννεσης, ανωτ. σημ., σ. 92 - 93, όπου αναφέρεται ότι με τον όρο «πολιτική κοινωνία» νοείται το κράτος ως «καταπιεστικός - κατασταλτικός μηχανισμός καταναγκασμού» (κυβέρνηση, διοίκηση, στρατός, αστυνομία, δικαστήρια, φυλακές) που λειτουργεί κυρίως με τη βία (ενεργητική ή «δυνάμει» λανθάνουσα). Με το όρο «κοινωνία πολιτών» ή «ιδιωτική κοινωνία» νοείται ο «χώρος» όπου οι πολίτες ενεργούν ως «ιδιώτες».

47. Βλ., για γενικότερη ανάλυση, Ολ. Στασινοπούλου, 1993, «Αναδιάρθρωση των προσωπικών κοινωνικών υπηρεσιών. Η επικαιρότητα της ανεπίσημης φροντίδας και οι σύγχρονες διαπλοκές», στο Π. Γετίμης - Δ. Γράβαρης, βλ. ανωτ. σημ., σ. 370-311, και τις βιβλιογραφικές της αναφορές για το θεσμό της οικογένειας.

48. A. De Tocqueville, 1954, *Democracy in America*, New York, Vintage, κεφ. 2, σ. 203.

σφαίρα της ελληνικής οικογενειακής ζωής δημιουργεί μια σύγχυση κρατικών λειτουργιών και ιδιωτικών ενεργειών μάλλον, παρά μια αντικατάσταση ή υποκατάσταση των πρωτογενών λειτουργιών του θεσμού της οικογένειας από το κράτος. Οι διάφοροι τρόποι με τους οποίους το κράτος ανέλαβε και συντηρεί αρμοδιότητες του θεσμού της οικογένειας δεν μπορούν να ερμηνευτούν στη βάση της επέκτασης της κρατικής εξουσίας. Η μεταφορά της ευθύνης από τους συγγενείς στα ιδρύματα ενδυνάμωσε τα ιδανικά της *στοργικής αγκαλιάς της οικογένειας*, του *ζεστού σπιτικού*, του *αρμονικού οικογενειακού περιβάλλοντος*, της *αυτοθυσίας των γονέων*, του *καθήκοντος της σωστής ανατροφής των παιδιών* και της *προσοχής στις ιδιαίτερες ανάγκες της παιδικής ηλικίας*, που σε τελευταία ανάλυση μειώνει τη *ζήτηση* ή την *ανάγκη* για κρατικούς θεσμούς και ιδρύματα.

Ο εκσυγχρονισμός της κοινωνίας που θα έπρεπε να οδηγήσει και στον παρεπόμενο εκσυγχρονισμό του θεσμού της οικογένειας με την πλήρη αναγνώριση του *ιδιωτικού της χώρου*⁴⁹ έχει αναδιατυπώσει το περιεχόμενο των λειτουργιών οικογένειας ως ενός περισσότερο *κοινωνικοποιητικού*, πιο *δημοκρατικού* και *συναινετικού*, περισσότερο *συνεργατικού* και λιγότερο *ιδιωτικού* και *αυτόνομου*, *κυττάρου της κοινωνίας*.⁵⁰

49. Ο οποίος άλλωστε προστατεύεται και από το Σύνταγμα.

50. Βλ. σχετικά ανωτ. σημ., E. Zaretsky.